

Vymedzenie kultúrneho obsahu učebníc anglického jazyka ako predpokladu pre medzikultúrny dialóg

Eva Henčeková

Katedra anglistiky a germanistiky, Pedagogická fakulta,
Trnavská univerzita, Trnava

Medzikultúrna komunikácia sa v kozmopolitnom svete 21. storočia stáva veľmi aktuálnou témou. Sú to práve frekventované strety dvoch či viacerých kultúr, ktoré poukazujú na fakt, ako sme rozdielni a zároveň na potrebu spoločného mierového spolunažívania. To si však vyžaduje pochopenie „tých druhých“.

Problematike medzikultúrnej kompetencie sa venuje množstvo (najmä zahraničných) autorov. Krajina známa ako „melting pot“, teda USA, je sídlom väčšiny inštitúcií, ktoré sa tejto problematike venujú. Medzi najvýznamnejšie svetové inštitúcie patria The Intercultural Communication Institute (Portland, USA); California State University (Fullerton, USA); Nihon University (Mishima, Japonsko). Slovensko, dovoľím si povedať, začína interkultúrnu komunikáciu odhaľovať postupne a v porovnaní s inými európskymi krajinami pomerne neskôr. Odborníci sa tejto problematike venujú v rámci sekcií vedeckých konferencií, odborných seminárov organizovaných Britskou radou, ale aj Ekonomickou univerzitou v Bratislave. Hovoriac o vysokých školách, v študijných programoch sa čím ďalej, tým častejšie začínajú objavovať kurzy mapujúce túto oblasť. Kurzy zamerané na medzikultúru ponúka napr. Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta a Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave a ďalšie. Možnosti štúdia medzikultúrnej komunikácie sa črtajú najmä v diplomacii, v ekonomike a v zahraničnom obchode. My, ako učitelia cudzieho jazyka, si však uvedomujeme jej význam a potrebu pri samotnej výučbe cudzieho jazyka. To, že sme žiaka naučili plynulo rozprávať v cudzom jazyku, neznamená, že sme ho naučili komunikovať. Jazyk je dorozumievací prostriedok, pričom medzikultúrna komunikácia vedie žiaka vyššie. Jej cieľom je dorozumenie sa a vzájomné pochopenie dvoch či viacerých strán z odlišného kultúrneho prostredia.

Čo je medzikultúrna komunikácia?

Medzikultúrna komunikácia patrí vo svete medzi pomerne mladé študijné odbory. Počiatky jej formálneho skúmania sú v 40. rokoch 20. storočia, keď bola súčasťou jazykovej a kultúrnej prípravy amerických diplomatov. Z tohto prostredia čerpal i E. T. Hall vo svojej knihe *The Silent Language* vydanej v roku 1959. Opodstatnenosť jej skúmania podčiarkol záujem mnohých odborníkov. Tí si začali viac všímať vzťah jazyka a kultúry a ich vzájomnú podmienenosť. Medzikultúrna komunikácia je interdisciplinárna disciplína. Využíva poznatky medzikultúrnej psychológie a ďalších vedných odborov, napr. etnopsychológie a sociálnej psychológie, sociológie, etnológie a etnografie, kultúrnej antropológie a psychologickkej antropológie, sociolingvistiky, historických vied, demografie.

Prečo medzikultúrna komunikácia?

Dôležitosť získania komunikatívnej kompetencie učením sa jazyka bola už dávno pedagogickou verejnosťou v Európe uznaná. Zaradenie jednotlivých častí kultúry cieľového jazyka do vyučovania cudzieho jazyka sa v poslednom období dostáva do popredia záujmu. Veľa odborníkov sa zhoduje v názore, že gramatická a lexikálna kompetencia samy osebe nie sú natoľko dostačujúce pre študenta učiaceho sa angličtinu ako cudzí jazyk, aby bol schopný úspešne vstúpiť do procesu komunikácie, vyjednávať, prípadne vyjadriť sťažnosť v cudzom jazyku. Na druhej strane však treba dodať, že iba komunikatívna kompetencia nie je kľúčom k úspešnej komunikácii.

Môžeme identifikovať relatívne veľký počet pokusov presne vymedziť vzťah kultúry a jazyka pri učení sa cudzieho jazyka. Je však nepochybné, že väčšina z nich sa zhoduje v tom, že učenie sa cudzieho jazyka by malo byť procesom, ktorý pripraví študentov na komunikáciu v multikultúrnom svete. Taktiež je potrebné pripraviť študentov na efektívne a primerané vyrovnanie sa s kultúrnou diverzitou. Preto študenti musia získať interkultúrnú kompetenciu. Pri učení sa a precvičovaní jazykových zručností by sme sa mali sústrediť aj na znalosť kultúry, hodnôt a postojov krajiny cieľového jazyka.

Väčšina učiteľov cudzieho jazyka súhlasí s tvrdením, že výučba jazyka nemôže prebiehať oddelene od kultúry. Tá má vo výučbe jazyka svoje miesto. Faktom však zostáva, že prepojenie výučby jazyka s poznatkami o kultúre je z väčšej časti iba želaním, nie skutočnosťou. Učítelia vidia príčinu v nedostatku času, resp. vyučovacích hodín a v tlaku na zvládnutie gramatického učiva. Našou snahou bude teda dokázať, že vyučovanie kultúry sa môže stať súčasťou výučby cudzieho jazyka.

Nie je možné pripraviť študenta na zvládnutie všetkých situácií, ani ho vyzbrojiť úplne všetkými prostriedkami, ktoré bude v jazykovej komunikácii potrebovať. Môžeme však rozvíjať zručnosti, ktoré zlepšia jeho schopnosť učiť sa, chápať a prispôbiť sa novým situáciám. Táto schopnosť sa nazýva *kultúrne uvedomenie*. Ide o koncept neoddeliteľný od vyučovania a učenia sa o kultúre. Môžeme ju podporiť schopnosťami pozorovania, interpretácie, empatie, tolerancie, prispôsobenia sa, atď. Tieto nielenže pomáhajú pri osobnostnom raste žiaka, ale dajú sa jednoducho začleniť do jazykových aktivít.

Keď teda hovoríme o zaradení interkultúrnej komunikácie do výučby cudzieho jazyka, mali by sme definovať cieľ, ktorý chceme dosiahnuť a naplniť. Interkultúrna komunikácia formuje postoj študentov k iným kultúram, napomáha odbúrať predsudky a negatívne stereotypy a umožňuje a do značnej miery uľahčuje kontakt s inými kultúrami. Význam tejto kultúrnej citlivosti vystihuje výrok D. Bhawuka a R. Brislina (1992, s. 416): „Aby boli ľudia efektívni v inej kultúre, musia sa o iné kultúry zaujímať, byť dostatočne citliví, aby si všimli kultúrne rozdiely, a aby boli ochotní prispôbiť svoje správanie na znak úcty voči príslušníkom iných kultúr.“

Interkultúrna komunikatívna kompetencia

G. Chen a W. Starosta (1999, s. 28) definovali pojem interkultúrnej komunikatívnej kompetencie ako „the ability to effectively and appropriately execute communication behaviours that negotiate each others' cultural identity or identities in a culturally diverse environment“. Definujú tri hlavné zložky tejto kompetencie: medzikultúrna citlivosť (afektívny proces), medzikultúrne povedomie (kognitívny proces) a medzi-

kultúrne zručnosti (behaviorálny proces) ako verbálne a neverbálne zručnosti potrebné na to, aby sme v medzikultúrnych interakciách konali efektívne.

R. Wiseman (2001, s. 4) prichádza s názorom, že kompetencia medzikultúrnej komunikácie sa skladá z vedomostí, zručností a motivácie, potrebných na efektívnu a primeranú interakciu s ľuďmi z odlišných kultúr či kultúrnych prostredí. V jeho definícii je zmienka o motivácii ojedinelá, keďže množstvo iných definícií medzikultúrnej kompetencie sa o nej nezmieňuje. Motivácia je teda špecifikovaná ako „the set of feelings, intentions, needs and drives associated with the anticipation of or actual engagement in intercultural communication“.

Y. Kim (1992, s. 377) vidí adaptabilitu ako ústredný prvok kompetencie medzikultúrnej komunikácie a definuje ju ako „the individual's capacity to suspend or modify some of the old cultural ways, and learn and accomodate some of the new cultural ways, and creatively find ways to manage the dynamics of cultural difference/unfamiliarity, intergroup posture, and the accompanying stress“.

M. Byram (1997) prezentuje systém vedomostí, zručností a postojov, pričom zdôrazňuje, že úplná definícia medzikultúrnej komunikatívnej kompetencie by mala zahŕňať spoločenský kontext a neverbálnu dimenziu komunikácie. Vedomosti rozdeľuje medzi vedomosti o iných a vedomosti o sebe. Pri zručnostiach uvádza dve hlavné kategórie: 1) zručnosti interpretovať/vzťahovať (*savoir comprendre*) a 2) zručnosti objavovania a interakcie (*savoir apprendre/faire*). Medzikultúrne postoje definuje ako relativizujúce seba (svoje hodnoty, vieru, správanie zo širšej perspektívy) a oceňujúce hodnoty, vieru a správanie iných (Byram, 1997, s. 34, 73).

Vychádzajúc z diela Hammera, Gudykusta a Wisemana (1978), M. Pusch (1994, s. 206) zhrnula výsledky štúdií medzikultúrnej komunikácie identifikovaním troch všeobecných zručností smerujúcich k medzikultúrnej efektívnosti ako schopnosť zvládnuť psychologický stres, schopnosť efektívne komunikovať a schopnosť vytvárať medzilidské vzťahy. Autorka tvrdí, že najdôležitejšími medzikultúrnymi zručnosťami sú kognitívna flexibilita, tolerancia inakosti, behaviorálna flexibilita a medzikultúrna empatia.

R. Paige (1993, s. 171) používa pojem medzikultúrna efektívnosť, ktorý vníma ako hlavný pojem oblasti medzikultúrnej komunikácie. Tvrdí, že medzikultúrna efektívnosť je komplexný fenomén ovplyvnený šiestimi faktormi:

1. vedomosti o cieľovej kultúre;
2. osobnostné kvality človeka (flexibilita, tolerancia inakosti, otvorenosť, zmysel pre humor);
3. behaviorálne zručnosti (napr. komunikatívna kompetencia);
4. sebauvedomenie (vlastné hodnoty, vieru);
5. technické zručnosti (napr. schopnosť zvládnuť úlohu);
6. situačné faktory (napr. psychologický stres).

L. Samovar a R. Porter (2001, s. 277) poznamenávajú, že „being a competent communicator means analyzing the situation (context) and selecting the correct mode of behavior“. Zistili, že väčšina definícií medzikultúrnej kompetencie obsahovala zložky motivácie, vedomostí a komunikatívnych zručností.

Fázy medzikultúrnej výchovy a ich účel

Viktória Marková z Katedry jazykov a kultúr krajín Východnej Ázie (FiF UK v Bratislave) navrhuje koncepciu výučby medzikultúrnej prípravy. Podľa nej spojenie výučby jazyka a medzikultúrnej komunikácie poskytuje študentom možnosť získať popri štúdiu cudzieho jazyka i také medzikultúrne vedomosti a zručnosti, aby dokázali s jazykom efektívne pracovať a fungovať v komunikácii s inými kultúrami. (dostupné na <http://www.saske.sk/cas/4-2007/02-markova.html>).

Samotná koncepcia je rozdelená do štyroch fáz:

1. Sebaopoznanie a sebauvedomenie – autorka zdôrazňuje potrebu poznania seba samého ako predpokladu pre úspešnú komunikáciu a pochopenie príslušníka inej kultúry.
2. Uvedomenie si vplyvu kultúry – pochopenie vlastnej kultúry, kultúrne determinovaného správania sa, konfrontácia s inou kultúrou. Táto fáza umožňuje prácu s rôznymi materiálmi, kultúrnymi asimilátormi alebo kritickými incidentmi.
3. Kultúrne všeobecné a kultúrne špecifické poznatky – teoretické, všeobecné poznatky medzikultúrnej prípravy, verbálna a neverbálna komunikácia, prezentácia jednotlivých kultúr, ich hodnotový systém, normy správania.
4. Schopnosti a zručnosti – budovanie medzikultúrnych zručností, simulácia medzikultúrnych situácií, ponuka vhodných cvičení.

Kultúra a jej výučba v rámci výučby cudzieho jazyka

Ak by sme chceli určiť najfrekventovanejšie slovo v našom príspevku, určite by to bol slovo KULTÚRA.

Definovať tento pojem sa môže zdať jednoduché. No ak by sme požiadali viacero ľudí o vytvorenie ich vlastnej definície kultúry, určite by boli rôznorodé. História pokusov vytvorenia definície pojmu kultúra je veľmi bohatá. V súčasnosti môžeme nájsť viac než 200 vedecky podložených definícií kultúry. Porov. napríklad: „... dnes možno narátať oveľa viac definícií kultúry, niektoré pramene hovoria o viac ako 200 definíciách, ktoré sú zdôvodnené, teda nie ľubovoľné.“ (Mistrík et al., 1999, s. 16). Samozrejme, nebudeme sumarizovať všetky dostupné definície kultúry. Z tohto množstva uvádzam aspoň dve.

Komplexnú a výstižnú definíciu kultúry ponúka R. Murphy: „Culture means the total body of tradition borne by a society and transmitted from generation to generation. It thus refers to the norms, values, standards by which people act, and it includes the ways distinctive in each society of ordering the worlds and rendering it intelligible. Culture is... a set of mechanisms for survival, but it provides us also with a definition of reality. It is the matrix into which we are born, it is the anvil upon which our persons and destinies are forged.“ (Murphy, 1986, s. 14).

Podobnú definíciu uvádza UNESCO (2002): „...culture should be regarded as the set of distinctive, material, intellectual and emotional features of society or a social group, and that it encompasses, in addition to art and literature, ways of living together, value systems, traditions and beliefs.“ (Dostupné na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001543/154341mo.pdf>)

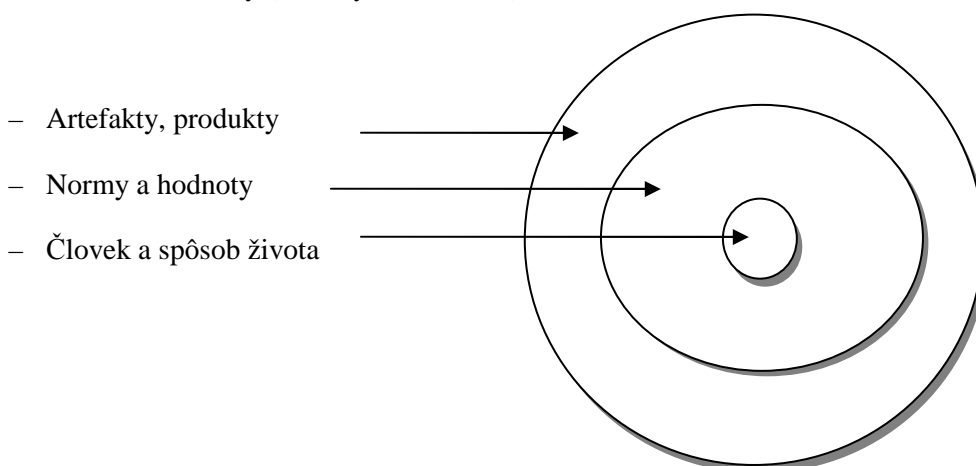
Z uvedených definícií je zjavné, že pokrývajú celú škálu významov týkajúcich sa prejavov kultúry národa. R. Repka (2009) ich sumarizuje ako významy jazyka, umenia a vedy, technológií, myslenia (teda spôsobu, ako ľudia vnímajú, interpretujú a chápu

svet okolo seba), spirituality (hodnotový systém), spoločenských aktivít a interakcie. Kultúra nie je daná, je prirodzene získaná a osvojená. Z daných definícií špecifikuje tri úrovne prejavu kultúry, a to:

- **vnútornú úroveň:** základné predpoklady a hodnoty;
- **vonkajšiu jadrovú úroveň:** postoj, viera, konvencie;
- **vonkajšia povrchová úroveň:** manifestácia správaním.

Na lepšie vysvetlenie komplexného pojmu sme zvolili názornú ilustráciu Brealeyho.

Obr. 1 Model kultúry (Brealey, 1994, s. 21)

Kultúra je teda veľmi neurčitý, hmlistý fenomén. Totiž nie všetci príslušníci jednej kultúry zdieľajú tie isté názory, postoje, vieru atď. Kultúra nie je statická, neustále sa mení, samozrejme, s rôznou intenzitou v rôznych krajinách. To iste platí o jazyku. Učebnice do značnej miery ovplyvňujú priebeh vyučovania predmetu, keďže v mnohých situáciách v procese výučby sú jediným zdrojom, na ktorý sa učiteľ môže spoľahnúť. Stelesňujú obsah hodiny výučby cudzieho jazyka, zabezpečujú systematickú prezentáciu jazykového materiálu v oblasti gramatiky, funkcií a taktiež pojmov. Snaha autorov učebníc integrovať do nich interkultúrny aspekt je neodškriepiteľná. Vo všeobecnosti však môžeme povedať, že táto snaha sa obmedzuje na prezentáciu poznatkov a vedomostí o cieľovej krajine. Pre nás bude zaujímavé sledovať podporu zručností vedúcich k interkultúrnej komunikatívnej kompetencii. Urobiť selekciu doplnkového materiálu k výučbe cudzieho nie je jednoduché, pretože pojem kultúra zahŕňa veľmi širokú oblasť, ktorú sotva možno komplexne zmapovať a prezentovať žiakom v rámci výučby cudzieho jazyka. Narážame tu na otázku rodeného hovoriaceho (tzv. *native speaker*) ako modelu vo výučbe cudzieho jazyka. Keďže žiak učiaci sa cudzí jazyk bol socializovaný do inej kultúry s odlišnými hodnotami a významami, musí sa vedome naučiť tie poznatky, resp. vedomosti, ktoré sú podvedomé a zvnútornené pre rodeného hovoriaceho. „This knowledge reaches from the commonest greetings through conversational rules of turn-taking and general politeness to non-verbal behaviour and is as significant for successful communication as the native speakers’ conscious knowledge (historical, geographical, sociological, etc.) about their society along with linguistic knowledge.“ (Byram, 1994, s. 48). Podľa výskumu Michaela Byrama a jeho kolegov

(Byram, 1994, s. 50) všeobecná povaha kurzov jazyka a kultúry by mala žiakom umožňovať aktívne sa zaoberať alternatívnymi interpretáciami javov v cudzej kultúre, porovnávať a kontrastovať ich so svojou vlastnou kultúrou, zaoberať sa auto- a heterostereotypmi v rámci cudzej skupiny, ako aj vlastnej skupiny žiakov, prístup k spomínaným podvedomým, rutinným poznatkom, ako aj vedomým poznatkom členov cudzej skupiny tak, aby sa žiaci (učiaci sa) mohli prispôbiť ich správaniu a porozumieť pojmom, ktoré sú pre príslušníkov cudzej kultúry v konverzácii samozrejme (ako napríklad historické alebo súčasné osobnosti, udalosti, spoločenské inštitúcie atď.), pristúpiť a analyzovať komplexnejšie manifestácie hodnôt a významov národnej kultúry, ako aj kultúr existujúcich v rámci jej hraníc, prezentovaných v kultúrnych artefaktoch a kultúrnych inštitúciách vrátane literatúry, filmu, histórie, vzdelávania, politických strán či spoločenského blaha. Pri určovaní kultúrneho obsahu treba zaviesť dve perspektívy a následne ich porovnávať s pohľadom učiacich sa na vnímanie samých seba:

1. Perspektíva žiaka – učiaceho sa (alebo perspektíva *outsidera*) so zvláštnym dôrazom na poznatky, ktoré musí mať, aby mohol úspešne vzájomne reagovať s príslušníkmi danej skupiny – *insidermi*. Prvotným cieľom je poskytnúť žiakovi informácie a zručnosti, ktoré mu poslúžia ako orientačný bod v cudzom prostredí, pri kontakte s cudzími vzorcami správania, textami či konverzačnými partnermi.
2. Treba uplatniť vnímanie a poznatky *insiderov* o ich vlastnej kultúre a vyberať to, čo je dôležité a podstatné o ich krajine a kultúre z ich uhla pohľadu. Žiaci by takýmto spôsobom mali pochopiť, ako cudzia kultúra vníma samú seba a svoju identitu. Takto si neosvoja iba jednoduché historické či geografické informácie.

Samozrejme, tu prichádzame k otázke, aké konkrétne témy sú relevantné pre žiaka učiaceho sa cudzí jazyk. Aké oblasti poznatkov o cieľovej a taktiež vlastnej kultúre bude žiak potrebovať pri kontakte s kultúrou cieľového jazyka? Obsah predmetu môže byť prispôbený potrebám jednotlivých skupín. Napriek tomu rámec výberu tém by mal byť vymedzený. M. Byram (1994, s. 51) vytvoril návrh zoznamu pre tzv. *Minimal Content*, teda návrh minimálneho obsahu, ktorý môže byť zapracovaný do štúdia jazyka alebo prezentovaný v samostatných, nezávislých blokoch. Sú to:

- spoločenská identita a spoločenské skupiny (vek, pohlavie, spoločenská trieda, región, zamestnanie);
- spoločenská interakcia (verbálne a neverbálne správanie, familiárnosť);
- viera a správanie (rutina, prirodzené správanie v skupine, morálne a náboženské viery v nich stvárnené);
- spoločensko-politické inštitúcie (inštitúcie štátu a hodnoty, ktoré reprezentujú, zákon, zdravotná starostlivosť);
- socializácia a kolobeh života (rodina, škola, zamestnanie, náboženstvo, vojenská služba);
- národná história (aktuálne a historické udalosti, považované za významné členmi spoločnosti, vytvárajúce identitu národa);
- národná geografia;
- národné kultúrne dedičstvo;
- stereotypy a národná identita (ich pôvod, autostereotypy, porovnanie).

Tieto bloky sa dajú do vyučovacieho procesu pretaviť vo forme doplnkových cvičení. Učiteľ tak popri obsahu, ktorý je z väčšej časti reprezentovaný vybranou učebnicou cudzieho jazyka, môže prípadné medzery či nedostatočne spracované témy doplniť a žiakom lepšie priblížiť už spomínanými doplnkovými cvičeniami. Medzi ne zaraďujeme napr. kultúrne asimilátory, kritické incidenty, minihry, multimédiá a ďalšie (Trnková, 2008). Tieto typy cvičení posilnia žiakovu vnútornú motiváciu a poskytnú mu možnosť konfrontovať vlastnú kultúru s kultúrou národa, ktorého jazyk sa učí.

Literatúra:

BHAWUK, Dharm P. S. – BRISLIN, Richard: The Measurement of Intercultural Sensitivity Using the Concepts of Individualism and Collectivism. In: *International Journal of Intercultural Relations*, 1992, vol. 16, s. 413 – 436.

BREALEY, Nicholas: *Riding the Waves of Culture: Understanding the Cultural Diversity in Business*. London: Fons Trompenaars 1994, s. 21.

BYRAM, Michal: *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Clevedon: Multilingual Matters 1997, s. 34, 73.

BYRAM, Michal – MORGAN, Carol et al.: *Teaching and Learning Language and Culture*. Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters 1994, s. 50, 51.

CHEN, Guo Ming – STAROSTA, William: A review of the concept of intercultural awareness. *Human Communication*, 2005, 2, s. 353 – 383.

HAMMER, R. Mitchell – GUDYKUNST, B. William – WISEMAN, L. Richard: Dimensions of intercultural effectiveness: An exploratory study. In: *International Journal of Intercultural Relations*, 1978, 2, s. 382 – 393.

KIM, Young Yun: Intercultural communication competence: A systems-thinking view. In: W. B. Gudykunst – Y.Y. Kim: *Readings on communication with strangers: An approach to intercultural communication*. New York: McGraw-Hill 1992, s. 371 – 381.

MARKOVÁ, Viktória: *Koncepcia výučby medzikultúrnej komunikácie. Fázy medzikultúrnej prípravy*. <Dostupné na: <http://www.saske.sk/cas/4-2007/02-markova.html>>

MISTRÍK, Erik et al.: *Kultúra a multikultúrna výchova*. Bratislava: Iris 1999, s. 16.

MURPHY, Robert: *Culture and Social Anthropology: An Overture*. 2nd ed. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall 1986.

PAIGE, R. Michael: *Education for intercultural experience*. Yarmouth, ME: Intercultural press 1993, s. 171.

PUSCH, Margaret: The chameleon capacity. In: R. D. Lambert: *Educational Exchange and global competence*. New York: Council on International Educational Exchange, 1994, s. 205 – 210.

REPKA, Richard: *Aspekty komunikácie a komunikatívneho vyučovania*. Praha: Kernberg Publishing 2009.

SAMOVAR, A. Larry, – PORTER, E. Richard: *Communication between cultures* 4th edition. Belmont, CA: Wadsworth 2001, s. 277.

TRNKOVÁ, Marína: *Odporúčania smerom k rozvíjaniu interkultúrnej komunikatívnej kompetencie*, In: *Cizí jazyky v kontextu multikultúrní Evropy*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 2008, s. 233 – 237.

WISEMAN, L. Richard: *Intercultural communicative competence*. 2001. Dostupné na: <<http://commfaculty.cullerton.edu/rwiseman/ICCCpaper.htm>>